

85
років

**В. Л. БУЛАХОВ, О. Є. ПАХОМОВ,
В. В. БРИГАДИРЕНКО, В. Я. ГАСО**

**МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ
ЗООЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
У ДНІПРОПЕТРОВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
(ДО 85-РІЧЧЯ З ДНЯ ЗАСНУВАННЯ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ)**

**Дніпропетровськ
2003**

УДК 591.5 (477)

Б 90

Рецензенти: д-р. біол. наук, проф. Н. М. Цветкова
д-р. біол. наук, проф. А. В. Івашов

Б 90 Булахов В. Л., Пахомов О. Є., Бригадиренко В. В., Гассо В. Я.
Методологія та історія розвитку зооекологічних досліджень
у Дніпропетровському університеті (до 85-річчя
з дня заснування Дніпропетровського національного університету). –
Дніпропетровськ: ДНУ, 2003. – 32 с.

Викладено історію створення, розвиток і сучасний стан кафедри зоології та екології ДНУ, основні напрямки її наукової та педагогічної діяльності. Підкреслено роль колективу в розвитку наукових досліджень і вдосконаленні навчального процесу.

Для наукових співробітників, викладачів, студентів, абітурієнтів вищих навчальних закладів.

Рекомендовано до друку Вченою радою біолого-екологічного факультету ДНУ

Навчальне видання

**Методологія та історія розвитку зооекологічних досліджень
у Дніпропетровському університеті
(до 85-річчя з дня заснування
Дніпропетровського національного університету)**

Навчальний посібник

Валентин Леонтійович Булахов
Олександр Євгенович Пахомов
Віктор Васильович Бригадиренко
Віктор Якович Гассо

Українською мовою

Підписано до друку 10.10.2003 р. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір друкарський. Друк плоский.
Ум. друк. арк. 2,0. Ум. фарбо-відб. 2,0. Обл.-вид. арк. 2,0. Тираж 200 прим. Вид. № 1512. Замовне

Поліграфічний центр «Оксамит-Текс», пр. Гагаріна, 74, м. Дніпропетровськ, 49050

© Булахов В. Л., Пахомов О. Є.,
Бригадиренко В. В., Гассо В. Я., 2003

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ КАФЕДРИ

Кафедра зоології була створена у 1918 р. Вона – ровесниця Дніпропетровського університету, була однією з перших на біологічному факультеті. У 1930-і рр., у зв'язку з розвитком та диференціацією науки, вона була розділена на три самостійні кафедри: «Ембріології», «Зоології безхребетних» та «Зоології хребетних». У 1964 р. із метою концентрації зоологічних досліджень вказані кафедри знову об'єдналися в спільну кафедру (зоології). З 1992 р. у зв'язку із розвитком екологічних досліджень остання була перейменована в кафедру «Зоології та екології».

Організатором кафедри і зоологічних досліджень був відомий вчений проф. Леонід Володимирович Рейнгард, учень академіка П. П. Сушкіна і проф. А. М. Нікольського.

Наукові дослідження на кафедрі розвивалися на основі запиту головних проблем біологічної науки та народного господарства. На першому етапі свого розвитку були організовані фауністичні дослідження по вивченню комплексів тварин із розробленням рекомендацій по їх раціональному використанню та охороні. Поряд із фауністичними дослідженнями були організовані ембріологічні (з розвитку риб) та паразитологічні дослідження. Найбільшої ваги набули роботи по ліквідації малярії (вивчення циклу розвитку переносників та знищення їх личинок із допомогою природного ворога – гамбузії), які були відмічені на Всесоюзному рівні.

Другий етап був пов'язаний із масштабними роботами по будівництву гідроелектростанцій на Дніпрі та створенням широкої мережі штучних лісових насаджень у степовій зоні України. На цьому етапі були організовані перші в Радянському Союзі дослідження формування фауністичних водно-болотних комплексів в умовах водосховищ. Із поширенням загальнодержавних робіт по лісомеліорації степів (створення штучних лісів і лісосмуг) були організовані роботи по вивченню формування фауни наземних тварин у лісових екосистемах.

Третій етап (1960–1975 рр.) ознаменувався початком екологізації зоологічних досліджень і розвитком зооекологічного напрямку в науці. Основні дослідження були спрямовані на вивчення фауністичних комплексів, як структурних компонентів наземних та водно-болотних екосистем, на основі яких були встановлені закономірності формування консортивних, біогеоценотичних та межбіогеоценотичних зв'язків. На основі встановлених зв'язків були розроблені та впроваджені у практику зооекологічні основи створення штучних лісових насаджень у степу й техногенних ландшафтах.

Четвертий етап (1975–1980 рр.) ознаменувався розвитком двох наукових напрямків. Перший був пов'язаний із вивченням впливу техногенних чинників на біорізноманіття, популяційні, морфологічні, фізіолого-біохімічні та репродуктивні особливості тваринних організмів у екстремальних умовах. У цьому напрямку активну участь приймала новостворена лабораторія біомоніторингу НДІ біології (до цього – лабораторія екології тварин). Цей напрямок поступово пере-

творився в один із провідних і спричинив бурхливий розвиток екоотоксикологічних досліджень зооценозу. Другий напрямок пов'язаний із вивченням середовищотворювальної ролі тварин, їх ролі у функціонуванні екологічних систем. У 1980-і рр., в зв'язку із інтенсифікацією цього напрямку та здобуттям значних фундаментальних досягнень, було створено наукову школу «Структурно-функціональної зоології».

П'ятий етап (почався з 1990-х рр.) розвитку наукових досліджень кафедри пов'язаний із вивченням фауністичних комплексів як екологічних чинників у знешкодженні негативних наслідків техногенного забруднення екосистем важкими металами, з установленням закономірностей адаптації тваринних організмів до техногенних умов і впровадженням зооіндикації стану природних екосистем із різним ступенем антропогенного навантаження. Протягом четвертого та п'ятого етапів розвитку кафедри провідна ідея – встановлення стану екосистем та фауністичних комплексів, розробка заходів по охороні та збереженню рідкісних і зникаючих видів, формування мережі природно-заповідних територій, як головного засобу збереження біорізноманіття.

ОРГАНІЗАТОРИ НАУКОВИХ НАПРЯМКІВ

Засновниками кафедри та зоологічних досліджень на перших етапах її розвитку були професори Л. В. Рейнгард, М. П. Акімов і В. В. Стаховський. У подальшому в організації нових наукових напрямків велику роль відігравали професори Л. Г. Апостолов, В. Л. Булахов та О. Є. Пахомов.

На протязі всього періоду існування кафедрою зоології (в її різних варіантах структурного розподілу) завідували: д-р біол. наук, професор Л. В. Рейнгард, канд. біол. наук, професор М. П. Акімов (1929–1955 рр.), канд. біол. наук, професор В. В. Стаховський (1929–1941, 1945–1964 рр.), канд. біол. наук, доцент О. М. Бровко (1955–1969 рр.), д-р біол. наук, професор Л. Г. Апостолов (1971–1977 рр.), канд. біол. наук, професор В. Л. Булахов (1969–1971, 1977–1986 рр.), канд. біол. наук, доцент А. А. Губкін (1986–1996 рр.), канд. біол. наук, доцент В. О. Барсов (1996–1999 рр.). Із 1999 р. завідувачем кафедри обрано д-ра біол. наук, професора О. Є. Пахомова.

Засновник кафедри – д-р біол. наук, професор **Леонід Володимирович Рейнгард** (1888–1977 рр.) – один із організаторів Дніпропетровського університету та біологічного факультету. Засновник зоологічної науки на Дніпропетровщині, перший завідувач кафедрою зоології, Л. В. Рейнгард – провідний спеціаліст у галузі ембріології, порівняль-

ної анатомії, протистології та паразитології. Він організував і очолив боротьбу зі збудниками та переносниками малярії на Дніпропетровщині й у СРСР, у результаті чого малярія на території держави була знищена. Даючи оцінку цьому напрямку, один із відомих зоологів і паразитологів світу, організатор практичної паразитології та вчення про вогнища паразитичних захворювань академік Є. Н. Павловський писав: «Слід визнати, що роботи по паразитології в Дніпропетровському університеті правильно зорієнтовані та відповідають питанням практики». У цьому науковому напрямку ним була створена наукова школа паразитологів, із якої вийшли відомі вчені: провідний паразитолог СРСР д-р біол. наук, професор А. В. Гуревич, канд. біол. наук, ст. наук. співроб. НДІ бактеріології В. В. Горецька, канд. біол. наук, доцент С. М. Бровко, канд. біол. наук, доцент Т. Н. Забудько-Рейнгард, канд. біол. наук, доцент А. Г. Топчієв, канд. біол. наук, доцент А. М. Корабльов та ін. Під керівництвом Л. В. Рейнгарда підготовлено та захищено більше 10 кандидатських дисертацій. По різноманітним зоологічним напрямкам опубліковано понад 70 наукових робіт.

Канд. біол. наук, професор **Михайло Павлович Акімов** (1886–1955 рр.) – випускник Харківського університету, учень академіка П. П. Сушкіна, завідував кафедрою зоології безхребетних у 1929–1955 рр. Організатор ентомологічних

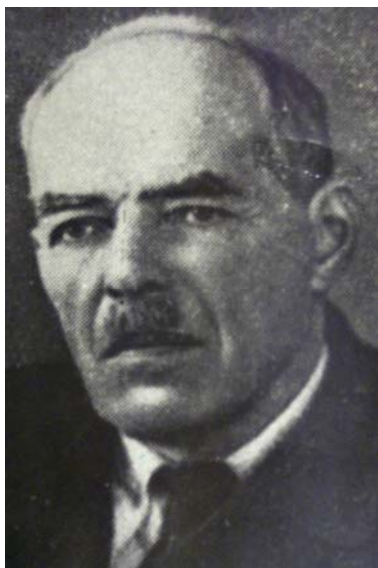

досліджень і вивчення фауни безхребетних, автор першого в Україні фундаментального підручника для студентів університетів «Екологія тварин». Серед зоологів і екологів М. П. Акімов широко відомий як автор цікавої й оригінальної системи життєвих форм тварин, яка прийнята зоологами багатьох країн. Характерними рисами Михайла Павловича як ученого були виняткова скромність, величезна вимогливість до себе та своїх учнів, щиросердечна краса та щедрий розум. У 1926–1933 рр. він очолював державну інспекцію краю (Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська обл.) по охороні пам'яток природи. Під керівництвом М. П. Акімова колектив кафедри досяг значних успіхів у

вивченні комплексів безхребетних, де особлива увага приділялась їх біорізноманіттю, формуванню в антропогенних умовах, закономірностям розподілу та розробці заходів боротьби з шкідниками лісового та сільського господарства. Його наукові інтереси сягали далеко за межі вивчення фауни безхребетних. М. П. Акімов вивчав викопних молюсків, рукокрилих, орнітофауну. Ще до роботи в Дніпропетровському університеті він одержав цінні здобутки під час роботи в Геологічному Комітеті (Санкт-Петербург), у Харківському ветеринарному інституті та на агрономічному факультеті Київського політехнічного інституту. Все це сприяло розвитку різнопланового екологічного світогляду, який був втілений в роботі кафедри зоології. По різноманітним напрямкам зоології та еколо-

гії він опублікував понад 50 робіт. М. П. Акімов організував новий науковий напрямок – зоологічні дослідження штучних лісів степової зони.

Канд. біол. наук, професор **Василь Васильович Стаховський** (1883–1966 рр.), 120-річчя якого в наш час широко відмічає наукова громадськість СНД, завідував кафедрою зоології хребетних у 1929–1964 рр. Почавши свою вищу освіту в

Одеському та Київському університетах по фізико-математичному циклу він із дипломом за № 1 закінчив її в Дніпропетровському університеті на хімічному факультеті. Знання з різних галузей природничих наук сформували світогляд цієї обдарованої людини, свої наукові інтереси він зосередив на зоологічній науці. Вже через два роки після закінчення університету В. В. Стаховський читає курс зоології і завідує зоологічним музеєм. Його інтереси в області зоології – біорізноманіття, герпетологія, орнітологія та теріологія. Найбільш відомий він як орнітолог. В. В. Стаховський організував новий науковий напрямок – «формування біорізноманіття під впливом перебудови історично існуючої екосистеми». Дослідження були викликані

інтенсивним гідробудівництвом і створенням мережі полезахисних лісових насаджень. Уперше встановлені ним закономірності формування орнітофауни в умовах зарегулювання стоку великих річок і створення штучних лісів є провідним здобутком сучасної зоології. В. В. Стаховський організував школу орнітологів, які стали відомими в Україні та СНД (професор В. Л. Булахов, доценти О. М. Мясоєдова, А. А. Губкін, ст. наук. співроб. Ю. В. Костін, ст. викл. О. Д. Колесник та ін.). З проблем орнітології, теріології, промислової зоології та охорони природи він опублікував понад 70 наукових робіт. Читав курс «Зоологія хребетних», спецкурси «Систематика та біологія хребетних», «Промислова фауна», «Методика польових зоологічних досліджень».

Д-р біол. наук, професор **Леонід Георгійович Апостолов** (1933–2001 рр.) –

випусник кафедри зоології безхребетних, завідував кафедрою зоології у 1971–1977 рр. У 1973–1977 рр. був також деканом біологічного факультету. В 1977 р. став ректором Сімферопольського держуніверситету і очолив кафедру екології та охорони природи. Видатний фахівець в області лісової ентомології. Під час роботи в Дніпропетровському університеті розробив новий науковий напрямок – «Екологічна структура ентомокомплексів степових лісів», у якому значна увага приділялась шкідникам лісу та організації боротьби з ними. Він уперше звернув увагу на біохімічну адаптацію деревних порід степових лісів до впливу комах-фітофагів. Л. Г. Апостолов організував

школу ентомологів, серед яких відомий вчений і організатор ентомологічних досліджень – професор Л. Л. Андрющенко, професор А. В. Івашов, доцент О. Ф. Пилипенко, доцент В. О. Барсов, ст. наук. співроб. НДІ біометодів (Молдова) В. Е. Ліховідов та інші. Леонід Георгійович опублікував понад 100 робіт, серед яких особливою увагою користується монографія «Вредная энтомофауна лесных биогеоценозов Центрального Приднепровья». Читав загальний курс «Зоологія безхребетних», спецкурси «Ентомологія», «Біологічні методи боротьби із шкідниками лісового та сільського господарства».

Канд. біол. наук, професор **Валентин Леонтійович Булахов** (1933 р. народження) – випускник кафедри зоології хребетних ДДУ. Завідував кафедрою зоології в 1968–1971 та 1977–1986 рр. і кафедрою іхтіології та гідробиології – у 1971–1977 рр. Наукові інтереси В. Л. Булахова різноманітні – іхтіологія, герпетологія, орнітологія, теріологія, акліматизація тварин, заповідна справа, функціональна зоологія. Він – науковий керівник державних бюджетних тем наукових досліджень із 1968 р, засновник та організатор кількох нових наукових напрямків:

«Збагачення іхтіології водосховищ за рахунок напівпрохідних риб», «Зооекологічні основи створення штучних насаджень у степовій зоні та техногенних ландшафтах», «Структурно-функціональна зоологія». У теперішній час розробляє нові наукові напрямки «Зооекологічні основи реабілітації земель, відроблених гірничорудними виробництвами» та «Формування заповідної мережі в умовах напруженого антропогенного тиску».

З основних наукових досягнень В. Л. Булахова слід відзначити акліматизацію тарані в Дніпровському, Дніпродзержинському та Криворізькому водосховищах, яка стала одним із основних об'єктів промислу; встановлення нового виду консортивного зв'язку в екосистемах – трансбіотичного; розробка класифікації середовищеутворювальної діяльності хребетних тварин, розробка проектів і створення заповідної мережі на Дніпропетровщині до складу якої увійшов перший у степовому Придніпров'ї Дніпровсько-Орільський державний природний заповідник. В. Л. Булахов опублікував понад 500 наукових і навчально-методичних робіт, серед яких монографія (із співавторами) «Прудка ящирка», навчальні посібники «Морфологія та анатомія хордових» і «Будова амніот» (із співавторами), що рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання у вузах, багато інших навчальних посібників. Організував наукову школу «Структурно-функціональна зоологія»; його учні – визнані вчені, організатори науки та виробництва (професор О. Є. Пахомов, доценти А. А. Губкін, О. М. Мясоедова, Ю. П. Бобильов, О. А. Рева, М. С. Романєєв, В. Я. Гассо, Н. Ф. Константинова, декан Гомельського університету доцент В. М. Толкачов, ст. наук. співроб. дире-

ктор біосферного заповідника «Асканія-Нова» В. С. Гавриленко, ст. наук. співроб. НДІ біології О. А. Губкін та О. В. Міхеєв, асистенти Р. О. Новіцький, О. Л. Пономаренко, наук. співроб. О. О. Хрістов, наук. співроб. В. О. Кочет та ін. Під керівництвом В. Л. Булахова захищено 13 кандидатських дисертацій. У 1995 р. В. Л. Булахов став переможцем конкурсу та отримав звання «соросовський доцент». У 1999 р. йому присвоєно почесне звання «заслужений викладач Дніпропетровського університету». Викладає загальні курси «Зоологія хребетних», спецкурси «Історія методології в біології», «Порівняльна анатомія хребетних», «Структура фауни хребетних». В. Л. Булахов створив і передав своїм учням спецкурси «Іхтіологія», «Герпетологія», «Теріологія» та наукові напрямки: функціональна роль хребетних у екосистемах, формування біорізноманіття в природних і антропогенних екосистемах, екологічна реабілітація техногенних ландшафтів, створення загальної мережі іхтіо-, герпето- та теріокомплексів.

Д-р біол. наук, професор, академік УЕАН **Олександр Євгенович Пахомов** (1952 р. народження) – випускник кафедри гідробіології, який пройшов увесь шлях формування вченого від лаборанта до професора. Обраний на посаду завідувача кафедри зоології та екології в 1999 р.

Співорганізатор нового наукового напрямку «Структурно-функціональна зоологія», в рамках якого розробляє розділ – функціональна роль тварин у ґрунтоутворенні та створенні захисного блоку ґрунтів від техногенного забруднення. Автор більше 300 наукових та навчально-методичних робіт, серед яких двотомна монографія «Биогеоценотическая роль млекопитающих в почвообразовательных процессах степных лесов Украины» та навчальний посібник «Будова амніот» (із співавторами), рекомендований Міністерством освіти і науки України. Головне наукове надбання О. Є. Пахомова – вперше встановлені закономірності ролі ссавців у формуванні біологічної активності ґрунтів і визначення їх

середовищеутворювальної діяльності у формуванні захисного блоку ґрунтів, як антипресингового механізму під впливом техногенного забруднення. О. Є. Пахомов проявив видатні організаторські здібності: успішно керував штабом будівництва Дніпропетровського університету. У поточний час керує навчальною та науковою роботою на посаді декана біолого-екологічного факультета ДНУ. О. Є. Пахомов – експерт Ради з біологічних наук Вищої атестаційної комісії України, член Навчально-методичної ради з біології Міністерства освіти і науки та Спеціалізованої вченої ради по присудженню наукового ступеня д-ра біол. наук за спеціальністю «Екологія». Викладає курси «Методика зооекологічних досліджень», «Функціональна зоологія», «Основи екології». Науковий напрямок

О. Є. Пахомова – середовищеутворювальна роль тварин в екосистемах, роль тварин у ґрунтоутворювальних процесах, вивчення ролі тварин як екологічних чинників у створенні механізмів гомеостазу в умовах техногенно трансформованих територій, теріологія.

ВИКЛАДАЧІ МИНУЛИХ РОКІВ

У розвитку наукової та навчальної роботи кафедри зоології та екології значне місце займає випускник кафедри зоології д-р біол. наук, професор **Ілля Ілліч Барабаш-Нікіфоров** (1892–1973 рр.). У 1928–1930 рр. працював асистентом кафедри зоології хребетних і вивчав ссавців Наддніпрянщини. Учасник Всесоюзних зоологічних експедицій у північну, південну та далекосхідну частини СРСР. Автор монографії про морських звірів. Серед робіт І. І. Барабаша-Нікіфорова стали класичними «Фауна ссавців Наддніпрянщини». Працював проректором Московського державного університету, очолював кафедру зоології хребетних Воронежського державного університету. Відомий фахівець у галузі екології промислових тварин.

Канд. біол. наук, доцент **Степан Максимович Бровко** (1901–1981 рр.) – вихованець кафедри зоології ДДУ, у 1955–1964 рр. завідував кафедрою зоології безхребетних, а в 1964–1968 рр. – об'єднаною кафедрою зоології. Багато сил і енергії віддав організації біологічного факультету, який очолював у 1932–1935 рр., а потім також організації науки та навчальної роботи в університеті. У 1936–1937 рр. Степан Максимович очолював навчальну частину університету, а після Великої Вітчизняної війни (1944–1960 рр.) стає одним із основних учасників відновлення університету, проректором із навчальної роботи. Відомий фахівець в області паразитології. Детально дослідив фауну іксодових кліщів степової зони України. Опублікував понад 40 робіт із екології ектопаразитів і організації боротьби з паразитарними хворобами людини та сільськогосподарських тварин. Брав активну участь у боротьбі з малярією. С. М. Бровко – учасник Великої Вітчизняної війни, нагороджений 10 орденами і медалями.

Канд. біол. наук, доцент **Олександр Григорович Топчієв** (1905–1969 рр.). Відомий спеціаліст у галузі паразитології та ґрунтової зоології. Вивчав біологію та розробляв заходи боротьби з гнусом. Головний науковий напрямок О. Г. Топчієва був сформований під впливом визнаного фахівця та організатора сучасної ґрунтової зоології академіка М. С. Гілярова. Олександр Григорович вивчав формування мезофауни ґрунту та підстилки степових лісів південно-східної України. Опублікував більше 100 наукових робіт. викладав «Етомологію», «Біологію та систематику комах» і «Ґрунтову зоологію». Доклав великих зусиль для відновлення університету у повоєнні роки. В 1943–1944 рр. та з 1945 р. – декан біологічного факультету ДДУ.

Канд. біол. наук, доцент **Марія Юхимівна Писарєва** (1903–1974 рр.) – відомий фахівець в області теріології, вивчала екологію гризунів. Найбільш відомі роботи з екології курганчикової миші та розподілу гризунів у штучних лісових насадженнях степової зони УРСР. Опублікувала більше 50 наукових робіт. 15 років очолювала біологічний факультет (1950–1965 рр.). Нагороджена орденом Леніна.

Канд. біол. наук, доцент **Таїсія Никитична Забудько-Рейнгард** (1901–1977 рр.) – працювала на кафедрі порівняльної анатомії та ембріології, вивчала екологію комарів. Брала активну участь у організації боротьби з малярією. У останні роки вивчала цитохімічні особливості овогенезу риб Дніпропетровських водоймищ.

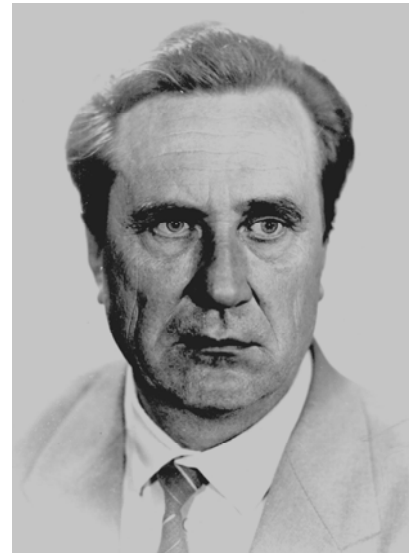

Старший викладач **Олексій Данилович Колесніков** (1911–1979 рр.) – працював заступником декана біологічного факультету та деканом факультету вечірнього відділення. Досліджував орнітофауну штучних лісів і Каховського водосховища. Своїми дослідженнями О. Д. Колесніков вніс значний внесок у вивчення видового складу та чисельності хижих птахів. Опублікував понад 20 робіт. Працював членом комісії з хижих птахів АН СРСР. Учасник Великої Вітчизняної війни.

Канд. біол. наук, доцент **Ольга Михайлівна Мясоедова** (1921 р. народження) – випускниця кафедри зоології 1946 р. Багато років була куратором і заступником декана на заочному факультеті. Учасник Великої Вітчизняної війни, нагороджена 4 медалями, знаком «Почесний член УООП». Відомий спеціаліст в області орнітології. Вивчала закономірності формування фауни птахів Каховського та Дніпровського водосховищ, вивчала птахів антропогенних ландшафтів. Опублікувала більше 230 наукових та науково-популярних робіт. Багато років керувала відділеннями Товариства охорони природи у Жовтневому р-ні та Дніпропетровському університеті. Відомий історик науки. Автори щиро вдячні Ользі Михайлівні за багаторічну працю по впорядкуванню документів і матеріалів з історії кафедри.

Канд. біол. наук, доцент **Анатолій Анатолійович Губкін** (1939 р. народження) – випускник кафедри. Наукова спеціалізація – орнітологія, теріологія, основи ведення мисливського господарства. Опублікував близько 100 наукових робіт. Завідував кафедрою в 1986–1997 рр., у найбільш складні роки політичної та економічної перебудови суспільства. Завдяки його зусиллям кафедра повністю зберігла свій навчальний та науковий потенціал. Досліджував формування орнітокомплексів лісових екосистем степової зони України, стан популяцій червонокнижних птахів Дніпропетровщини. Анатолій Анатолійович є членом президії обласної ради Українського товариства мисливців та рибалок Дніпропетровської обл., активним членом Українського орнітологічного товариства, Українського товариства охорони птахів, був головою Дніпропетровського відділення УОТ, координатором науково-

дослідних програм УТОП (ІВА–програма) (1995–1999 рр.). Зробив значний внесок у створення природно-заповідного фонду Дніпропетровщини, брав участь у створенні Дніпровсько-Орільського заповідника. Багато зусиль доклав до створення та організації Дружини охорони природи, залучення студентів до природоохоронної діяльності.

Канд. біол. наук, доцент **Майя Олександрівна Шимкіна (Фатовенко)** (1933 р. народження) – випускниця кафедри зоології. Розпочала наукову діяльність у НДІ гідробіології, де працювала над дослідженням формування мікрозообентосу Дніпровського водосховища.

Ці дослідження стали основою для написання та захисту кандидатської дисертації. З 1970 р. працювала доцентом кафедри зоології. Вивчала біорізноманіття, розподіл і роль мермітид у ґрунтах лісових екосистем степової зони. Опублікувала 85 наукових робіт. Викладала загальний курс «Зоологія безхребетних» і спецкурс «Паразитологія».

Канд. біол. наук, доцент **Наталія Федорівна Константінова** (1938–1985 рр.). Фахівець у галузі герпетології. Закінчила кафедру зоології хребетних. У 1980 р. захистила дисертацію «Земноводні та плазуни як структурний елемент лісових біоценозів степової зони південно-східної України». Наукові дослідження були спрямовані на вивчення батрахо- і герпетофауни лісів Дніпропетровщини. Встановила закономірності біогеоценотичного розподілу земноводних та плазунів, їх трофічну роль у лісах степової зони. Викладала спецкурс «Герпетологія», вела лабораторні заняття з «Зоології хребетних». Співавтор навчального посібника по зоології хребетних. Опублікувала понад 30 наукових робіт.

Канд. біол. наук, доцент **Віктор Олександрович Барсов** (1943–2001 рр.) – випускник кафедри. Відомий ентомолог, еколог із широкою тематикою досліджень, який основну увагу зосередив на дослідженні фауни та вивченні екології лускокрилих степової зони. Кандидатську дисертацію на тему «Биоэкология и питание златогузки (*Euproctis chrysorrhoea* L.: *Lepidoptera*, *Liparidae*) в условиях юго-восточной Украины» захистив у 1973 р. Опублікував більше 90 наукових та методичних робіт. Під його керівництвом захищені 3 кандидатські дисертації. Велику роботу Віктор Олександрович провів по інвентаризації ентомофауни Дніпропетровської обл.,

створенню нових природоохоронних об'єктів, підготовці Червоного списку безхребетних тварин регіону. Відомий колекціонер–лепідоптеролог, який зібрав величезну колекцію лускокрилих світової фауни. Завідував кафедрою зоології та екології у 1997–1999 рр.

Канд. біол. наук, доцент **Альберт Михайлович Корабльов** (1940–1994 рр.) – випускник кафедри 1967 р. Протягом багатьох років вивчав паразитоценози мікромамалій Дніпропетровської обл. Визнаний спеціаліст з екології бліх, гамазових та іксодових кліщів. Опублікував більше 40 наукових робіт.

Канд. біол. наук, доцент **Микола Степанович Романєв** – фахівець у галузі орнітології. Вивчав екологію та середовищетуворювальну роль дуплогніздних птахів. Працював заступником декана біологічного факультету та, згодом, завідувачем кафедри іхтіології та гідробіології ДДУ. В останні роки працював заступником завідувача відділу екології Міністерства чорної металургії України.

Асистент **Вера Петрівна Гончарова** – випускниця кафедри зоології. Фахівець у галузі герпетології.

Перша на Дніпропетровщині досліджувала фауну земноводних і плазунів. Її роботи з фауністики амфібій та рептилій стали класичними.

Ст. викладач **Павло Ісаакович Товбін** плідно вивчав наукові основи промислової та лабораторної зоокультури. Створив і очолював Біокомплекс ДДУ, де досліджувались важливі прикладні питання на замовлення народного господарства. Найбільшим науковим здобутком було створення на кафедрі зоології зоолабораторії, у якій поряд із вирощуванням лабораторних тварин було організовано розведення та селекційний відбір чорнобурих лисиць, американських норок, тхорефредок, породистих кролів, що були використані для покращення поголів'я у звіринницьких господарствах України та Росії. Розробляв питання розведення рідкісних та зникаючих видів тварин. Зараз працює науковим співробітником у одному з університетів м. Хайфа (Ізраїль).

Асистент **Ія Константинівна Булік** (1937 р. народження). Працювала науковим співробітником зоомузею, потім асистентом кафедри. Наукові інтереси спрямовані на вивчення важливого функціонального елемента ґрунтового блоку лісових екосистем – фауни найпростіших. І. К. Булік вивчала особливості формування різноманітності й кількісного складу тестадій різних типів степових лісів. Відзначалася високою педагогічною майстерністю: її поважали як співробітники, так і студенти.

Асистент **Ганна Василівна Харакоз** – фахівець у галузі ентомології. Вивчала комах трав'яного покриву степу та лісових екосистем.

Асистент **Ганна Василівна Харакоз** – фахівець у галузі ентомології. Вивчала комах трав'яного покриву степу та лісових екосистем.

Асистент **Олександра Павлівна Груша** довгий час вивчала фауністику та екологію паразитичних двокрилих.

Канд. біол. наук **Олександр Вікторович Жуков** із 1993 р. працював науковим співробітником НДІ біології та асистентом кафедри зоології та екології до 2001 р. Вивчав закономірності формування ґрунтової мезофауни лісових екосистем степової зони, опублікував більше 50 наукових робіт.

Асистент **Тетяна Іванівна Кісенко** викладала на кафедрі в 1993–2001 р., вивчала екологічні особливості різних груп безхребетних ґрунту та підстилки, опублікувала близько 20 наукових робіт.

З історією кафедри тісно пов'язане життя провідних вчених Дніпропетровського університету, які очолювали його різні наукові підрозділи – професори Г. Б. Мельнікова, П. О. Журавля, І. П. Лубянова (див. «Видатні випускники»).

ВИКЛАДАЧІ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ

Крім згаданих професорів В. Л. Булахова та О. Є. Пахомова в поточний час на кафедрі плідно працюють 10 викладачів.

Канд. біол. наук, доцент **Олексій Феодосійович Пилипенко** – випускник кафедри 1968 р. Кандидатську дисертацію за спеціальністю «Зоологія» на тему «Почвенная мезофауна юго-восточной Украины» захистив у 1973 р. Читає курси «Зоологія безхребетних», «Паразитологія», «Захист рослин». Автор більше 100 наукових та навчально-методичних публікацій. Науковий напрямок – вивчення ґрунтових безхребетних, їх розмноження, різноманіття, функціональна роль та можливість використання в зоологічній діагностиці.

Канд. біол. наук, доцент **Юрій Петрович Бобильов** – випускник кафедри 1973 р. Кандидатську дисертацію по спеціальності «Екологія» на тему «Репродуктивні особливості жаб степової зони України» захистив у 1980 р. Читає курси: «Основи екології», «Герпетологія», «Іхтіологія», «Заповідна справа», «Екологічна експертиза», «Екологічна паспортизація територій і підприємств», «Правові засоби захисту природи», «Урбо-екологія» та ін. Автор більше 100 наукових і науково-методичних публікацій. Науковий напрямок – екологія амфібій та рептилій степової зони, екологічна оцінка, розвиток природно-заповідного фонду.

Канд. біол. наук, доцент **Олександра Антонівна Рева** – випускниця кафедри 1973 р. Захистила кандидатську дисертацію за спеціальністю «Екологія» на тему «Мишоподібні гризуни як структурний елемент лісових біогеоценозів степового Придніпров'я» у 1988 р., читає курси: «Основи екології», «Урбоекологія», «Теріологія», «Зоогеографія», «Зооекологічні екскурсії». Автор більше 100 наукових і науково-методичних публікацій. Науковий напрямок – вивчення мікромамалій степової зони України, визначення впливу діяльності людини та забруднення навколишнього середовища на живі організми, адаптаційні процеси хребетних тварин.

Канд. біол. наук, доцент **Юрій Люцинович Кульбачко** – випускник кафедри 1980 р. Кандидатську дисертацію на тему «Стан структурної організації безхребетних тварин підстилки степових лісів в умовах промислового забруднення» за спеціальністю «Екологія» захистив у 1999 р. Читає курси «Промислова фауна», «Порівняльна анатомія безхребетних», «Основи ґрунтової зоології», «Зоологія безхребетних», «Педагогічний практикум», «Спеціальний практикум», «Основи екології». Автор більше 50 наукових і науково-методичних публікацій. Науковий напрямок – вивчення структурно-функціональної характеристики фауни підстилкових та ґрунтових безхребетних в умовах антропогенного впливу.

Канд. біол. наук, доцент **Віктор Якович Гассо** – випускник кафедри 1989 р. Кандидатську дисертацію по спеціальності «Екологія» на тему «Еколого-біохімічні особливості взаємодії прудкої ящірки (*Lacerta agilis* L.) з техногенним середовищем в умовах степового Придніпров'я» захистив у 1998 р. Читає курси «Біологія», «Екотоксикологія», «Моніторинг навколишнього середовища», «Основи екології». Автор більше 100 наукових і науково-методичних публікацій. Наукові напрямки – вивчення земноводних і плазунів України, визначення впливу діяльності людини та забруднення довкілля на живі організми та їх угруповання на різних рівнях організації від молекулярно-біохімічного до біогеоценотичного, охорона рідкісних та зникаючих видів.

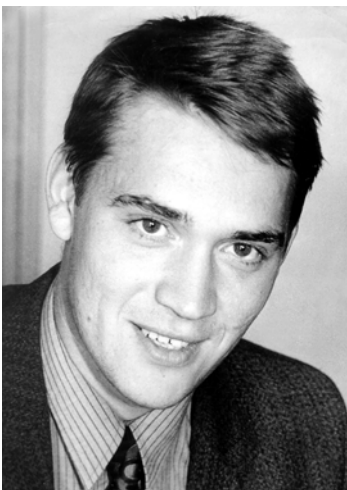

Канд. біол. наук, доцент **Віктор Васильович Бригадиренко** – випускник кафедри 1998 р. У 2001 р. захистив кандидатську дисертацію «Стан структури комплексів турунів екосистем Присамар'я Дніпровського в умовах тиску антропогенних факторів». Читає курси «Прикладна ентомологія», «Загальна ентомологія», «Сучасна система комах», «Системний аналіз в екології», «Геоаномальні зони та біота», «Зоологія безхребетних». Автор більше 50 наукових публікацій (із яких близько 20 – статті у фахових виданнях), навчального посібника під грифом Міністерства освіти і науки України «Основи систематики комах».

Співавтор чотирьох навчальних і методичних посібників. Наукові напрями – екологія нагрунтових і ґрунтових безхребетних лісових екосистем степової зони, формування комплексів безхребетних в умовах антропогенно трансформованих екосистем, охорона рідкісних видів безхребетних.

Асистент **Олександр Леонідович Пономаренко** – випускник кафедри 1993 р. У 1996 р. закінчив аспірантуру, працював молодшим науковим співробітником в НДІ біології ДДУ, а з вересня 2000 р. – асистент кафедри зоології та екології ДНУ. У 1999–2003 рр. виконував обов'язки координатора науково-дослідних програм УТОП та BirdLife International «Дослідження ІВА-територій України», «Оцінка стану популяцій деркача в Україні». Читає курси «Зоологія хребетних», «Орнітологія», «Педагогічний практикум», «Спеціальний практикум», «Екологія тварин». Автор близько 30 наукових публікацій (із яких 5 – статті у фахових виданнях), співавтор трьох навчальних посібників. Науковий напрямок – роль птахів у консорціях деревних порід, дослідження бюджетів часу лісових видів птахів, просторовий розподіл орнітофауни.

Асистент **Роман Олександрович Новіцький** – випускник кафедри 1996 р. У 1999 р. закінчив аспірантуру ДНУ за спеціальністю «Екологія», підготував дисертаційну роботу «Берш *Stizostedion volgensis* (Pisces, Percidae) Дніпровського (Запорізького) водосховища». У 1997–2000 рр. працював на посаді старшого рибовода, іхтіолога Дніпропетровської обласної організації Українського товариства мисливців та рибалок (УТМР). Член Національної Спілки журналістів України. З 2000 р. працює асистентом кафедри зоології та екології. Викладає

«Зоологію хребетних», «Біологічні основи ведення мисливського господарства», «Іхтіологію та герпетологію». Р. О. Новіцьким опубліковано близько 100 наукових робіт (з яких 22 статті), більше 140 науково-популярних статей, дві науково-популярні книги та навчальний посібник (у співавторстві). Напрямок наукової роботи – дослідження динаміки популяцій промислових і малоцінних риб, рекреаційне природокористування, фауногенез.

Асистент **Світлана Михайлівна Кірієнко** – випускниця кафедри 2000 р. У 2001 р. з відзнакою закінчила магістратуру. Вступила до аспірантури за спеціальністю «Екологія» в 2000 р. Тема дисертаційної роботи «Роль середовищеутворюючої діяльності ссавців у процесах ґрунтового дихання лісових екосистем Степового Придніпров'я з різним рівнем техногенного забруднення». Викладає «Біологію», «Зоологію хребетних», «Методику польових досліджень». Опублікувала більше 10 наукових робіт, з яких 4 – у фахових виданнях. Науковий напрямок – вивчення середовищеутворюючої діяльності ссавців, визначення впливу металургійної промисловості на живі організми.

Асистент **Ольга Миколаївна Байбуз** – випускниця кафедри 2000 р. У цьому ж році вступила до аспірантури за спеціальністю «Екологія». Працює над дисертаційною роботою «Роль ґрунтової мезофауни у формуванні біогеоценотичних процесів та гомеостазу в едафотопях лісових екосистем степової зони Придніпров'я». З 2002 р. працює асистентом на кафедрі зоології та екології ДНУ. Науковий напрямок – екологія комплексів ґрунтових безхребетних степової зони України.

Велику роль у забезпеченні навчальної та наукової роботи кафедри виконують зав. лабораторією **Василь Всеволодович Павлов**, ст. лаб. **Людмила Миколаївна Перелигіна** та **Наталія Геннадіївна Астахова**, лаборант **Михайло В'ячеславович Сокол**.

НАВЧАЛЬНА ТА НАУКОВА БАЗА КАФЕДРИ

На поточний час на кафедрі працюють 12 викладачів, із них 1 – професор, доктор наук, 1 – професор, кандидат наук, 6 – доцентів, кандидатів наук, 4 – асистенти. При кафедрі функціонують наукові лабораторії: біомоніторингу (НДІ біології), ґрунтової зоології, ентомології та охорони хребетних тварин (на Присамарському Міжнародному біосферному стаціонарі). Для забезпечення лабораторних та практичних робіт на кафедрі створено навчальні лабораторії зоології хребетних, зоології безхребетних, ентомології, біомоніторингових досліджень, лабораторію для аспірантів та дипломного проектування, зоологічний музей, віварій та поточну лекційну аудиторію.

ЗООЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ

Музей був утворений у 1924 р. на основі експонатів Крєзнавчого музею (зараз Історичний музей ім. Д. І. Яворницького). Мета його діяльності – збирання та збереження пам'яток минулого та теперішнього Придніпров'я. Колекція музею швидко зростала. Розвитку природного відділу сприяв учитель місцевої класичної гімназії М. І. Подосинниковий за ініціативою Д. І. Яворницького. Із самого початку оформлення музею виставлялись не просто чучела тварин – тварини демонструвались у звичайній для них екологічній обстановці. Крєзнавчому музею стало тісно на існуючих площах, тому в 1924 р. було прийнято рішення передати природний відділ у ведення тих, хто вивчає тваринний світ Дніпропетровщини – кафедрі зоології Дніпропетровського державного університету. Під керівництвом професорів Л. В. Рейнгарда, В. В. Стаховського та їхніх учнів зоомузей значно поповнився багатьма видами світової фауни.

У довоєнний час у музеї нараховувалося декілька тисяч експонатів різних груп тварин. Окупація міста фашистськими загарбниками принесла музею значні втрати. Більшість цінних експонатів було розграбовано, а ті, що залишилися, без відповідного догляду, значно втратили свою естетичну та наукову цінність. Після визволення м. Дніпропетровська співробітники зоомузею приклали неймовірні зусилля до ремонту приміщення та реставрації пошкоджених експозицій. Відновлюється робота по збиранню та обробці фауністичного матеріалу. Налагоджуються відносини із заповідниками, зоопарками, зоовиставками, зоомузеями інших міст, китобійною флотилією «Слава» та іншими організаціями.

У наш час музей став центром екологічної освіти всього Придніпров'я. Тут учні, студенти та інші верстви населення можуть ознайомитися тематичними екскурсіями:

– багатство тваринного світу рідного краю;

– різноманіття фауни світу;

– особливості взаємовідносин організму та природного середовища;

– роль тварин у збереженні екологічної рівноваги в природі;

– використання тварин у біологічних методах боротьби зі шкідниками;

– методи раціональної експлуатації тваринних ресурсів;

– особливості організації охорони тваринного світу в складній екологічній обстановці.

Зоологічний музей, загальна площа якого складає 620 м², а площа експозиційних залів – 530 м², має наступні відділи: систематичний, екологічний, остеологічний та відділ промислових тварин. Загальна кількість експонатів становить близько 7 тисяч, із них у вигляді наукових колекційних тушок – близько 4,5 тисяч та у вигляді чучел, виставлених у експозиції – 2,5 тис. Для огляду представлені види тварин, знайомство з якими можливе лише в музеях, зоопарках. Демонструються види, які практично зникли з лона дикої природи, види з Червоних книг: з Червоної книги МСОП – 4 види, Європи – 14 видів, України – 74 види, Червоних списків Дніпропетровської області – 52 види.

У 2002 р. відкритий ентомологічний відділ ім. В. О. Барсова. У ньому зараз представлена експозиція світової фауни лускокрилих (більше 700 видів) на 24 експозиційних вітринах.

Ведуться роботи по розширенню експозиції, підготовці матеріалів по іншим групам безхребетних тварин.

У середньому за рік із колекціями зоологічного музею знайомиться більше 10 тис. чоловік. Працівники музею проводять для відвідувачів, крім

оглядових також тематичні екскурсії на наступні теми: «Організм та середовище», «Багатство тваринного світу», «Еволюція тваринного світу», «Походження людини», «Промислові тварини та їх економічне значення», «Використання промислових тварин у харчовій промисловості», «Хутрові звірі та їх економічне значення», «Охорона тваринного світу», «По сторінках Червоних книг», «Біоніка та її майбутнє». Великий внесок у становлення та розвиток музею крім викладачів кафедри було зроблено О. А. Карповой, О. О. Гайовим, В. П. Чернишом та І. А. Буртним.

ПРИСАМАРСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ БІОСФЕРНИЙ СТАЦІОНАР

Створений на основі колишньої біологічної станції (с. Андріївка Новомосковського р-ну). Ініціатором створення стаціонару з побудовою сучасних споруджень, навчальних і науково-дослідних лабораторій був д-р біол. наук, професор **Олександр Люціанович Бельгард** і д-р біол. наук, проф. член-кор. НАН України **Анатолій Павлович Травлєєв**. Активну участь у створенні та розвитку стаціонару приймали співробітники кафедри зоології – проф. В. Л. Булахов, доц. Ю. П. Бобильов, проф. О. Є. Пахомов та студенти. Стаціонар є науково-дослідною та навчальною базою кафедр геоботаніки, ґрунтознавства та екології, зоології та екології. На його базі були виконані та захищені десятки кандидатських і докторських дисертацій. Стаціонар є базою для проходження виробничої практики студентів III та IV курсів біолого-екологічного факультету ДНУ, а також студентів Тартуського університету (Естонія), Московського та Санкт-Петербурзького університетів (Росія), Харківського національного університету, Запорізького державного університету та Криворізького педагогічного університету.

БІОЛОГІЧНА СТАНЦІЯ

Створена в мальовничому Самарському лісі за ініціативою проф. А. Л. Бельгарда в 1960 р. Сумісно з кафедрою геоботаніки, ґрунтознавства та екології та іхтіології і гідробіології станція використовується як база навчальної практики (I та II курси) з зоології та ботаніки студентів біологів, екологів і географів. На базі станції згодом була створена спортивно-оздоровча база студентів і співробітників Дніпропетровського університету.

ВІВАРІЙ (ЗООЛАБОРАТОРИЯ)

Навчально-виробнича зоолабораторія (нині віварій) була організована в 1977 р. Віварій існує для забезпечення навчального та наукового процесів біолого-екологічного факультету лабораторними тваринами. До складу віварію входять: лабораторія по розведенню та вирощуванню лабораторних тварин, живий куточок, лабораторія герпетології, кормокухня для приготування кормів тварин, ізолятор для утримування та тварин, які проходять акліматизацію, хворих тварин.

Проводиться також акліматизація та розселення зникаючих видів тварин на території Дніпропетровської обл. Віварій є навчальною базою для студентів біолого-екологічного факультету, які проходять виробничу та навчальну практику, засвоюють методику догляду за лабораторними тваринами. Віварій також використовується для пропаганди екологічного виховання населення.

ФОНДОВІ ЕНТОМОЛОГІЧНІ КОЛЕКЦІЇ

Протягом останніх десятиріч провідним спеціалістом із вивчення ентомофауни Дніпропетровської обл. доцентом В. О. Барсовим зібрано більше 600 000 екземплярів комах. Частина з них (близько 25 000 екз.) визначена та роз-

правлена, використовується в експозиції Зоологічного музею ДНУ та Навчальній колекції кафедри (ауд. 702а, 707). У поточний час проводяться роботи по інвентаризації та розширенню ентомологічних фондів, створенню загальної та мультимедійної баз даних по ентомофауні регіону.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Кафедра готує фахівців за спеціальністю «Зоологія», а з 1992 р. – зоологів із екологічним напрямком. За таким напрямком студентів–зоологів на території

України готують лише в кількох вузах (Київський національний університет, Дніпропетровський національний університет, Львівський національний університет, Чернівецький національний університет). Крім того, з 2001 р. на кафедрі розпочата підготовка спеціалістів за спеціальністю «Екологія». Ці спеціальності мають IV (найвищий) рівень акредитації.

На кафедрі проводилася і ведеться підготовка спеціалістів по замовленню громадян різних країн світу (Росії, Китаю, Конго, Мадагаскару, Сенегалу та ін.).

Термін підготовки за кваліфікацією «Біолог, зоолог. Викладач біології та хімії», «Екологія та охорона навколишнього середовища» в бакалавратурі – 4 роки, за фахом – 5 років, у магістратурі – 5 або 5,5 років. Кафедра приймає участь у підготовці фахівців із спеціальності «Біологія» на заочному факультеті.

Навчальна робота на кафедрі побудована на основі освітньо-кваліфікаційної характеристики, освітньо-професійної програми і навчального плану за спеціальністю 7.070405 – зоологія та 7.070801 – екологія.

Стійкий розвиток держави в XXI столітті потребує висококваліфікованих спеціалістів, здатних до самостійної діяльності та розв'язання невідкладних екологічних проблем, забезпечення екологічної безпеки в господарюванні та управлінні. Кафедра зоології та екології володіє високим науковим потенціалом і сучасною лабораторною базою опорними пунктами в мисливському господарстві, Дніпровсько-Орільському природному заповіднику.

Студенти кафедри повністю забезпечені гуртожитком, місцями в їдальнях, профілакторії, спортивно-оздоровчому таборі ДДУ «Сосновий бір», навчальною та науковою літературою.

Серед останніх підручників та навчальних посібників, які видані під грифом Міністерства освіти і науки України співробітниками кафедри треба назвати роботи

В. Л. Булахова «Морфологія та анатомія хордових тварин», В. Л. Булахова та ін. «Будова амніот», В. Л. Булахова, О. Є. Пахомова «Функціональна зоологія», В. В. Бригадиренка «Основи систематики комах», О. Ф. Пилипенка та О. В. Жукова «Паразитологія», О. Ф. Пилипенка та О. В. Жукова «Ґрунтова зоологія», О. Є. Пахомова, Ю. Л. Кульбачка «Виготовлення зоологічних наочних посібників та наукових колекцій», О. Є. Пахомова, О. Ф. Пилипенка та В. В. Бригадиренка «Методика виконання випускних, курсових і дипломних робіт».

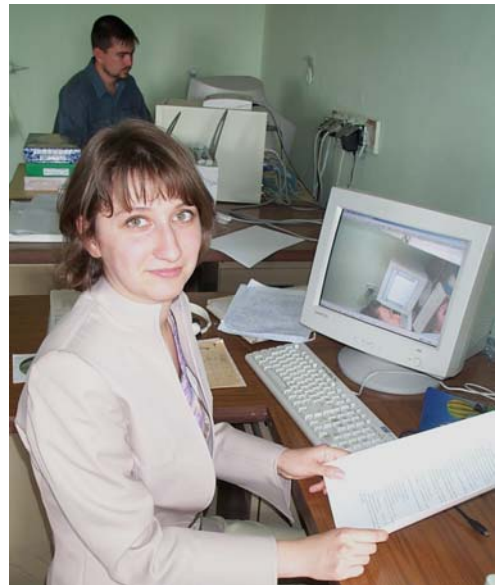
Кафедра веде активну підготовку контингенту через Дніпропетровський обласний еколого-натуралістичний центр, Малу Академію наук, Дитячу екологічну

раду. Кафедра постійно проводить післявузівську екологічну освіту та підвищення кваліфікації викладацького складу та робітників різних галузей промисловості та сільського господарства за напрямком «Зоологія» та «Екологія» на факультеті підвищення кваліфікації та післявузівської освіти ДНУ.

Для виконання плану прийому в ДНУ створена система довузівської підготовки. Доцент В. О. Барсов протягом трьох десятиріч проводив заняття для учнів Дніпропетровської обл. Еколого-натуралістичний факультет Малої академії наук, створений при активній ініціативі В. О. Барсова проводить щорічний захист випускних робіт, окремі з яких відповідають рівню дипломних робіт університету. У наш час щорічно близько 150 учнів середніх шкіл – слухачів Малої академії вивчають фауну та екологію тварин регіону, основи загальної екології під керівництвом В. В. Бригадиренка. Крім цього кафедра приймає участь у організації міської та обласної олімпіад із біології для школярів (Ю. Л. Кульбачко та ін.).

На кафедрі розроблені навчальні програми з усіх дисциплін у машинописному варіанті. Навчальні програми відображають сучасне положення в зоологічній і екологічній науках. Проводиться робота по підготовці до видання підручників, навчальних посібників та методичних вказівок для поліпшення навчального процесу.

Усі викладачі кафедри пройшли комп'ютерну підготовку. Кафедра має власну лабораторію ПЕОМ, загальний дисплейний час, який виконують студенти за рік навчання тільки по кафедрі зоології та екології, в середньому становить 120 годин. Студенти слухають мультимедійні лекції з «Сучасної системи комах», «Загальної ентомології», «Прикладної ентомології», «Екології тварин», «Орнітології», «Іхтіології», «Геоаномальних зон та біоти» та ін., готують дипломні, курсові та магістерські роботи із залученням комп'ютерної техніки кафедри (сканер, принтери, цифрова фототехніка та ін.).

МІСЦЯ РОБОТИ ВИПУСКНИКІВ

З часу заснування було підготовлено більше двох тисяч спеціалістів–зоологів для різних галузей господарства, науково-дослідних та освітніх закладів України та країн СНД, окремі з них працюють у країнах дальнього зарубіжжя (Канада, США, Польща, Конго).

До 2005 р. є замовлення від підприємств і установ регіону за спеціальністю «Зоологія» та «Екологія». Аналіз сучасного ринку праці свідчить про потребу в фахівцях цієї спеціальності.

Студенти, які навчаються на кафедрі, починаючи уже з другого курсу обирають напрямок майбутньої спеціалізації та наукову тематику. Навички самостійної наукової та практичної роботи студенти набувають на базі Присамарського Міжнародного біосферного стаціонару, НДІ Біології ДНУ, у провідних науково-дослідних інститутах і заповідниках, у мисливських, рибних та лісових господарствах, на промислових підприємствах, установах Мінекобезпеки. Окремі випускники кафедри вступають до аспірантури інших вузів України та Європи.

Багато випускників одразу після завершення навчання поступають на роботу в природоохоронні установи нашої держави: різного рівня управління Міністерства охорони навколишнього природного середовища, заповідники та національні парки країн СНД.

Студенти, які спеціалізуються в галузі ентомології та біологічного захисту рослин працюють на сільськогосподарських підприємствах, станціях захисту рослин та в інших установах, де потрібні знання біології безхребетних тварин. Багато випускників поступають на роботу до санітарно-епідеміологічних станцій.

Випускники кафедри, які спеціалізуються в області іхтіології, орнітології та теріології працюють у рибінспекції, риборозплідних господарствах, відділеннях українського товариства мисливців та рибалок, у обласних управліннях екології.

ВИДАТНІ ВИПУСКНИКИ

Д-р біол. наук, професор заслужений діяч науки УРСР **Георгій Борисович Мельников** (1904–1973 рр.) – випускник кафедри зоології, провідний фахівець у галузі іхтіології та вивчення зоопланктону. Вперше в СРСР установив закономірності формування зоопланктону й іхтіофауни великих водойм. Багато років працював у іхтіологічній комісії АН СРСР (1951–1973 рр.), був ректором ДДУ (1951–1965 рр.). Завідував кафедрою іхтіології та гідробіології ДДУ (1944–1973 рр.). Підготував двох докторів і понад 60 кандидатів наук. Автор понад 200 наукових робіт і популярних брошур.

Д-р біол. наук, професор **Петро Олексійович Журавель** (1901–1977 рр.) – випускник кафедри зоології, фахівець у галузі прісноводної гідробіології. Піонер акліматизації лиманної фауни в прісноводних водоймищах. Одним із перших вивчив закономірності формування донного населення водойм. Понад 30 років був директором НДІ гідробіології ДДУ. Автор понад 110 наукових публікацій і навчального посібника по акліматизації тварин у водоймах.

Д-р біол. наук, професор **Іван Павлович Лубянов** (1920–1975 рр.) – випускник кафедри зоології. Визнаний фахівець у області прісноводної гідробіології, технічної гідробіології, водної радіобіології. Засновник гідробіологічного напрямку в університеті. Розробив електродний захист гідроспруд від біологічних обростань. Займав посаду директора НДІ гідробіології ДДУ (1961–1973 рр.). Завідував кафедрою іхтіології та гідробіології ДДУ (1973–1975 рр.).

Д-р біол. наук, професор **Сергій Петрович Федій** (1914–1981 рр.) – випускник кафедри зоології хребетних. Навчався в аспірантурі визнаного вченого – академіка Д. О. Свіренка. Завідував відділом іхтіології НДІ гідробіології, а потім працював професором кафедри іхтіології і гідробіології ДДУ. Головними науковими напрямками його роботи були – іхтіологія та водна токсикологія. С. П. Федій вивчав іхтіофауну вихідних умов нижнього Дніпра та перших етапів її формування після зарегулювання стоку плотинами ГЕС. Багато уваги приділяв вивченню впливу промислових стоків

на різноманіття, стан популяцій та репродуктивні особливості гідробіонтів. Встановив закономірності реакції водних організмів на антропогенне забруднення водойм. Засновник санітарної гідробіології. Опублікував понад 70 наукових робіт.

Д-р біол. наук, професор **Петро Євгенович Моцний** – вихованець кафедри зоології хребетних. Визнаний фахівець у галузі фізіології тварин і біоніки. Працював доцентом, завідувачем кафедри фізіології тварин та людини (1936–1966 рр.), професором кафедри біоніки на радіофізичному факультеті ДДУ (1967–1971 рр.), яку він і створив. Розробляв проблему центрального гальмування у ЦНС. Створив школу фізіологів і біоніків у ДДУ. Опублікував понад 80 наукових робіт.

Випускники кафедри зоології та екології працюють у різних освітніх, наукових, природоохоронних підприємствах, установах і організаціях України та країн СНД. Багато з них стали керівниками різних підрозділів наукових, природно-господарських підприємств та закладів освіти України.

Д-р біол. наук, професор, академік **Михайло Федорович Ярошенко** працював директором Інституту зоології і фізіології АН Молдавської РСР. Основні наукові праці М. Ф. Ярошенка присвячені вивченню зообентосу.

Д-р біол. наук, професор **Олександр Васильович Гуцевіч** працював у Зоологічному інституті АН СРСР, його наукові інтереси лежать у галузі паразитології.

Д-р біол. наук, професор, завідувач кафедри зоології Ужгородського університету **Кирило Ксенофонович Фасулаті** є видатним ентомологом України та всього колишнього СРСР, автор підручника по польовим методам дослідження безхребетних тварин.

Канд. біол. наук, доцент **Сергій Львович Самарський** (1915–1998 рр.) – відомий спеціаліст у галузі теріології. Довгі роки очолював кафедру зоології Черкаського педагогічного інституту. Головні наукові інтереси – екологія гризунів. Під його керівництвом захищені 10 кандидатських дисертацій. Автор понад 200 наукових праць. Видав перший в Україні підручник «Зоологія хребетних».

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Василь Ісаакович Абелінцев** (1913–1991 рр.) – вихованець кафедри зоології хребетних, відомий теріолог СРСР та України. Працював старшим науковим співробітником Зоологічного інституту АН СРСР. Наукові інтереси та дослідження В. І. Абелінцева були спрямовані на зоогеографію, фауністику та екологію ссавців. Головний об'єкт дослідження – рукокрилі. Автор понад 100 наукових робіт, серед яких класичними стали монографії «Фауна України: Ссавці. Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні. Кажани» та «Фауна України: Ссавці. Куницеви» (у співавторстві).

Канд. біол. наук, доцент **Іван Афанасьєвич Земляной** (1911–1992 рр.) працював на кафедрі фізіології людини та тварин ДДУ.

Канд. біол. наук, доцент **Віра Єремєєвна Боченко** завідувала кафедрою у Криворізькому педінституті. Вивчала формування комплексів ентомофауни на деревній та кущовій рослинності.

Багато випускників кафедри плідно працювали у Дніпропетровському медичному інституті. Серед них д-р біол. наук, професор **Віра Володимирівна Богданович**, яка розробляла проблеми впливу комплексної паразитарної інвазії на людину.

Д-р біол. наук, професор **Олександра Тимофіївна Салата** (1903–1989 рр.) плідно вивчала проблеми та особливості взаємовідносин паразита та хазяїна.

Канд. біол. наук, доцент **Тамара Костянтинівна Трудова** (учениця проф. В. Л. Рейнгарда) свої наукові інтереси спрямувала на вивчення цитологічних особливостей овогенезу риб.

Канд. біол. наук, доцент **Віктор Семенович Літвін** вивчав проблеми морфологічної інтеграції при метаморфозі амфібій.

Роботи канд. біол. наук, доцента **Тамари Олексіївни Карцевої-Сиволап** були присвячені процесам оксигенації та їх впливу на функціонування ендокринних та репродуктивних систем.

Канд. біол. наук, доцент **Валентина Миколаївна Стобецька** вивчала вплив оксигенації на функціонування гіпофізу.

Канд. біол. наук, доцент **Ларіса Степанівна Масалигіна** працювала в галузі патологічної фізіології репродуктивних систем.

Канд. біол. наук, доцент **Ніна Андріївна Панасенко** (1934 р. народження) захистила дисертацію «Екологічні особливості мікромамалій середнього Придніпров'я». Працювала на природничому факультеті Ніжинського педінституту. Автор понад 60 наукових та навчально-методичних робіт. Велике значення для розвитку вищої школи мав її підручник «Охорона природи».

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Валентина Іванівна Суша** працювала в Інституті зоології АН УРСР, вивчала фауну кліщів-фітофагів України.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Світлана Миколаївна Тарасенко (Цегер)** (1929–1998 рр.) – провідний науковий співробітник, відділу іхтіології НДІ гідробіології ДДУ. Галузь наукових інтересів – гематологія тварин, іхтіологія, токсикологія. Вперше встановила морфологічний склад крові деяких видів риб у залежності від їх фізіологічного стану та негативних факторів довкілля. Завідувала лабораторією біомоніторингу НДІ біології ДДУ. Опублікувала понад 120 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Віктор Семенович Гавриленко** після закінчення університету працював заступником директора з наукової роботи природного заповідника «Кодри» та заочно навчався в аспірантурі на кафедрі зоології ДДУ. Захистив дисертацію на тему «Функціональна роль комахоїдних птахів у дубравних біогеоценозах заповідника «Кодри» та особливості їх взаємодії з консорцією дуба» (наук. керівник – проф. В. Л. Булахов). Наукові інтереси знаходяться в галузі орнітології та заповідної справи. Автор понад 100 наукових робіт. У теперішній час працює директором державного біосферного заповідника «Асканія Нова». За наукову і організаційну діяльність нагороджений орденом Ярослава Мудрого.

Д-р біол. наук **Боріс Сакоєвич Тунієв** працює заступником директора з наукової роботи Кавказького біосферного заповідника.

Канд. біол. наук, доцент **Валерій Іванович Домнич** завідує кафедрою зоології та мисливствознавства Запорізького державного університету, довгий час працював деканом біологічного факультету ЗДУ. Фахівець у галузі функціональної теріології та мисливствознавства.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Ізот Афанасієвич Заврайський** працював заступником директора НДІ кібернетики НАН України.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Володимир Ємельянович Лиховидов** – відомий ентомолог, який вивчає мірмікофауну України.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Володимир Степанович Кононенко** плідно вивчає ентомофауну Південного Примор'я.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Юрій Борисович Смірнов** (1952 р. народження) – відомий спеціаліст у галузі ґрунтової зоології. Працює завідувачем лабораторією біомоніторингу НДІ біології ДНУ. У дисертації «Екологічна характеристика комплексів ґрунтової мезофауни промислового степового Придніпров'я в еталонних і деструктивних біогеоценозах» вперше в Україні встановив особливості акумуляції різних ксенобіотиків у ґрунтових безхребетних і зміни у структурі їх угруповань у залежності від умов існування. Опублікував більше 100 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Олексій Олександрович Зюзін** (1950 р. народження) – відомий спеціаліст у галузі арахнології. Працює в Зоологічному інституті РАН. Його кандидатська дисертація присвячена павукам роду *Pardosa* Європейської частини СРСР.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Олександр Євгенович Зиков** працює в Інституті Зоології НАН України. Наукові інтереси лежать у галузі теріології. В 1991 р. захистив дисертацію «Систематично-фауністичний та зоогеографічний аналіз дрібних ссавців (комахоїдні, гризуни, зайцеподібні) Копет-Дага». Автор понад 50 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Олександр Анатолійович Губкін** – фахівець у галузі орнітології. Працював науковим співробітником у лабораторії НДІ біології, захистив дисертацію «Екологічна роль солончакових місцепроживань у формуванні внутрішньоконтинентальних лиманних орнітокомплексів».

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Наталя Михайлівна Сметана** (1946 р. народження) працювала в державному Наурзумському заповіднику (Казахстан). Її дослідження присвячені вивченню орнітофауни, а дисертація – екології вороньох птахів, їх ролі в лісових біогеоценозах (1970 р.). З 1991 р. працює в Державному ботанічному саду НАН України (м. Кривий Ріг), досліджує фауністичні комплекси еталонних та деструктивних екосистем. Автор понад 30 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Надія Сергіївна Гордієнко** (1946 р. народження) теж працювала у Наурзумському заповіднику. Відомий фахівець у галузі орнітології. Дисертація присвячена вивченню біорізноманіття, чисельності,

сучасного стану та охороні водоплаваючих птахів Наурзумських озер. Автор понад 70 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Юлій Віталійович Костін** працював у Кримському заповідному господарстві. Його праці з орнітофауни Криму стали класичними.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. Інституту біології внутрішніх вод РАН (м. Борок) **Володимир Борисович Вербицький** вивчає фауну водойм, опублікував кілька монографій з цього напрямку. Великою популярністю користується його остання науково-популярна монографія «Піддзеркалля, або таємний світ водойм».

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. Інституту Біології південних морів (м. Севастополь, Кара-Даг) **Андрій Миколайович Орленко** досліджує морську фауну.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Євген Леонідович Воробейчик** працює заступником директора з наукової роботи в Інституті екології рослин та тварин РАН (м. Єкатеринбург). Фахівець у галузі ентомології та системної екології, автор декількох монографій і більше 100 наукових робіт.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Ганна Сергіївна Білоконь** досліджувала закономірності формування ґрунтової та підстилкової мезофауни в умовах трансформації та рекультивациі порушених гірничою промисловістю біогеоценозів. Фахівець–радіоеколог, зараз працює в НДІ біології ДНУ, вивчає закономірності міграції радіонуклідів у водних екосистемах.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Ніна Леонідівна Флякс** захистила дисертацію з біології безхвостих амфібій острова Сахалін. Вперше детально вивчила їх біотопічні, популяційні та репродуктивні характеристики. Має важливі наукові здобутки з питань штучного розведення риб і земноводних. Працювала у Зоологічному інституті АН СРСР, у НДІ біології ДДУ. Довгий час була провідним спеціалістом на заводах риборозведення Далекого Сходу. В даний час працює зоологом у США.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Олексій Володимирович Міхєєв** (1971 р. народження). Працює заступником директора з наукової роботи НДІ біології ДНУ. Дисертацію на тему «Акумуляція та біогеохімічна міграція кадмію в лісових екосистемах Придніпров'я (ґрунт–рослина–тварина)» захистив у 1997 р. Наукові інтереси знаходяться в галузі вивчення екології ссавців.

Багато випускників кафедри працюють на відповідальних постах у освітніх та природоохоронних організаціях України. Прикладом цього є старший науковий співробітник Карадазького біосферного заповіднику **Євген Петрович Миронов**, проректор з навчальної роботи Дніпропетровського державного інституту фізкультури та спорту **Любов Леонідівна Андрющенко**.

Штат НДІ біології ДНУ укомплектований випускниками кафедри: наук. співроб. **Олег Олександрович Хрістов**, **Володимир Миколайович Кочет**,

Олександра Олексіївна Марченковська, Вікторія Леонідовна Жук, Олександр Анатолійович Земляний, Михайло Юрійович Суворкін.

Випускниця кафедри канд. біол. наук **Ірина Михайлівна Лоза** працює доцентом Дніпропетровського аграрного університету.

Випускники кафедри канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Олександр Михайлович Сумароков** та канд. біол. наук **Сергій Олександрович Чоловський** плідно працюють у Інституті зернового господарства, вивчають особливості формування ентомофауни агроценозів степової зони.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Петро Тимофійович Чегорка** працював заступником директора з наукової роботи Дніпровсько-Орільського заповідника. Його дослідження присвячені вивченню орнітофауни, зараз працює в НДІ тваринництва.

Канд. біол. наук, ст. наук. співроб. **Анатолій Іванович Петров** плідно працює в галузі ентомології у Новочеркаському сільськогосподарському інституті.

Багато випускників кафедри працюють за спеціальністю на відповідальних посадах у органах внутрішніх справ, наприклад, полковник **Ірина Юріївна Сухацька** – директор Дніпропетровського обласного криміналістичного центру.

НАУКОВА РОБОТА КАФЕДРИ

Починаючи з року утворення кафедри на ній виконуються найважливіші держбюджетні та госпдоговірні теми. Кафедра – один із провідних наукових підрозділів України та СНД, що займається дослідженням екологічного стану степових, лісових і водно-болотних екосистем в умовах антропогенного тиску, досліджує забезпечення екологічної безпеки природних екосистем Степового Придніпров'я, збереження біологічного різноманіття та ресурсозберігаюче користування тваринним світом.

Завдяки активній діяльності співробітників кафедри створено понад 45 об'єктів природно-заповідного фонду України, у тому числі перший у регіоні Дніпровсько-Орільський природний заповідник.

Наукові досягнення, отримані в рамках наукового напрямку за останні 10 років доповідалися більш ніж на 150 наукових конференціях різного рівня, у тому числі у Франції, Німеччині, Польщі, Чехії та інших країнах.

На початку 1980-х рр. на кафедрі народився та успішно розвивається новий пріоритетний науковий напрямок вивчення функціональної ролі хребетних тварин у збереженні стійкості та різноманіття екосистем. Науковий напрямок «Функціональна зоологія», що активно розробляється співробітниками кафедри, отримав широке розповсюдження в біогеоценології.

На кафедрі організований і проведений I Міжнародний симпозіум «Зооіндикація та екотоксикологія тварин в умовах техногенного ландшафту» (1993 р.) та I Міжнародна конференція «Структура та функціональна роль тваринного населення в природних і трансформованих екосистемах» (2001 р.) у яких прийняли участь дослідники з багатьох країн світу. У 1995 р. кафедра прийняла активну участь у організації та проведенні Міжнародної конференції «Сталий розвиток: забруднення довкілля та екологічна безпека». Крім того проведено 2 науково-практичних конференції з проблем зоології та екології. У 2003 р. проведено II Міжнародну наукову конференцію «Біорізноманіття та роль зооценозу в природних і антропогенних екосистемах».

Науково-дослідна діяльність кафедри здійснюється за наступними науковими напрямками.

1. Стан фауністичних комплексів і зоорізноманіття природних і техногенних систем.
2. Відтворення тваринних ресурсів, розробка шляхів охорони та раціонального їх використання в умовах посиленого антропогенного тиску.
3. Структурно-функціональні особливості зооценозу лісових екосистем степової зони.
4. Екотоксикологія. Шляхи адаптації тварин на популяційному, індивідуальному та фізіолого-біохімічному рівнях.

Важливим науковим напрямком, що розвивається на кафедрі, є вивчення фауністичного складу тваринних комплексів зональних степових, азональних та інтразональних лісових, лучних і водно-болотних екосистем й аналізу екологічної структури угруповань різних біогеоценотичних горизонтів. Важливий практичний результат цієї роботи – створення концептуального підходу до діагностики стану екосистем, індикації екологічно важливих властивостей навколишнього середовища, що впливають на стабільність та біорізноманіття угруповань живих організмів. Вивчення екології та екотоксикології наземних і водно-болотних екосистем розвивається завдяки співробітникам кафедри разом із лабораторією біомоніторингу НДІ біології ДНУ.

НАУКОВІ ШКОЛИ

На основі зооекологічного фундаменту, заснованого професорами Л. В. Рейнгардом і В. В. Стаховським, створена професором В. Л. Булаховим продовжує інтенсивно розвиватися при активній участі академіка Екологічної академії наук України професора О. Є. Пахомова наукова школа структурно-функціональної зоології.

Пріоритетними науковими напрямками цієї школи є дослідження структури та функціональної ролі тваринного населення природних і трансформованих екосистем. Дослідниками школи вперше встановлена адаптація зооценозу до техногенних чинників на різних рівнях організації, визначені закономірності середовищеутворюючої діяльності тварин у біогеоценозах степової зони та досліджені процеси створення механізмів гомеостазу в техногенно-трансформованих екосистемах.

На національних (а раніше республіканських та Всесоюзних) конкурсах студентських наукових робіт студентів кафедри нагороджено більше ніж 30 дипломами та 80 почесними грамотами.

ПЕРСПЕКТИВИ ДІЯЛЬНОСТІ КАФЕДРИ

Основними перспективними напрямками наукової та освітньої роботи кафедри є наступні проекти.

1. Зоогенні механізми ремедіації ґрунтів в умовах напруженого тиску техногенних чинників.

Мета проекту – установити головні функціональні особливості тварин у створенні природних механізмів, що обумовлюють оздоровлення та відновлення (ремедіацію) едафотопу. Проектом передбачено вивчення середовищеутворюючої діяльності ґрунтової мезофауни та хребетних тварин.

2. Антропогенна динаміка зооценозів степової зони України, перспективи їх охорони, оптимізації та природокористування.

Мета проекту – встановлення закономірностей антропогенної динаміки зооценозів степової зони України, розробка теорії дестабілізованих екосистем, як

наукової основи для їх використання та оптимізації природокористування на основі вивчення змін структурно-функціональної організації екосистем різного рівня антропогенної трансформації.

3. Функціональна роль тварин у створенні механізмів гомеостазу екосистем промислових регіонів.

Мета проекту – встановлення головних функціональних особливостей тварин у створенні механізмів гомеостазу в різних блоках екосистеми, які спрямовані на збереження цілісності біотичних зв'язків, біорізноманіття та посилення екологічної стійкості природних і техногенних систем, і, на основі встановлених закономірностей, розробка біотехнологічних заходів по оздоровленню довкілля.

4. Розробка комплексної еколого-біохімічної оцінки стану тварин під впливом техногенних факторів на території південно-східної України.

Завдання проекту – дослідити еколого-біохімічний стан і причини скорочення кількості тварин у порушених екосистемах; виявити ступінь їх адаптації до впливу техногенних факторів; розробити методи стабілізації та збільшення кількості тварин в умовах інтенсивного антропогенного пресу; дослідити еколого-біохімічний стан тварин території Південно-Східної України в умовах впливу на навколишнє середовище різних техногенних факторів. Це дозволить встановити стан зооценозу, ступінь його трансформації під впливом різноманітних токсикантів антропогенного походження, таких як ароматичні вуглеводневі сполуки, важкі метали, пестициди тощо, та ступінь адаптації до них тварин.

5. Інвентаризація й екологічна оцінка природно-заповідного фонду Дніпропетровської області й створення прикладної геоінформаційної системи.

Мета проекту – екологічна оцінка різних комплексів флори й фауни у біоценозах Дніпропетровської обл., що дасть можливість створити нові заповідні об'єкти та оцінити стан уже існуючих природоохоронних територій. Розробка на основі проведених досліджень геоінформаційної системи дасть змогу проводити моніторингові дослідження стану окремих рідкісних та зникаючих видів живих організмів.

6. Екологічна реабілітація лісових екосистем і біоресурсів територій, що відпрацьовані гірничорудними виробництвами у Степовому Придніпров'ї.

Під впливом гірничих і промислових виробництв трансформовано більше 90 % території Придніпров'я. Теоретична основа реабілітації – ідея використання потенціальних природних сил біоти, що приймають участь в утворенні вторинних систем у трансформованих і техногенних системах. Результати попередніх досліджень показали можливість використання цих властивостей біоти. За попередніми дослідженнями авторів на Орджонікідзевському ГЗК було показано, що на відпрацьованих землях при добуванні марганцевих руд розвинулись вторинні екосистеми, які по своїм продукційним процесам майже відповідають природним екосистемам. Новизна проекту полягає у встановленні та оцінці спонтанних адаптаційних сил біоти по відродженню екосистем вторинного типу в стресових екологічних умовах гірничих розробок.

7. *Розробка методів і рекомендацій по охороні, збільшенню чисельності й продуктивності рідкісних і зникаючих видів тварин в умовах промислово-розвинутих районів Степового Придніпров'я.*

Завдання проекту – визначення в біогеоценозах Степового Придніпров'я різного ступеня трансформації рідкісних і зникаючих видів тварин, що дасть можливість розробити методи та дати рекомендації по збільшенню чисельності цих елементів зооценозу.

8. *Створення бази даних рідкісних і зникаючих видів тварин, які поширені в степовій зоні України.*

Мета проекту – збирання та опрацювання відомостей про поширення охоронюваних видів тварин регіону та створення мультимедійної бази даних (яка включає зображення тварин, їх повну таксономічну, біологічну та екологічну характеристики, географічне поширення, розповсюдження у Степовому Придніпров'ї та аналіз сучасного стану виду) із розміщенням її у мережі Internet та постійним оновленням.

9. *Розробка мультимедійних навчальних курсів зоології безхребетних, зоології хребетних, ґрунтової зоології, ентомології, системного аналізу в екології для вищих навчальних закладів.*

Мета проекту – створення інтерактивного курсу лекцій із різних дисциплін на цифрових носіях (CD). Мультимедійний курс лекцій включає текстовий матеріал, фрагменти відеозаписів, фотоматеріали та комплексні тестові завдання із систематики, морфології, фізіології та екології різних груп тварин.

10. *Впровадження гуманної альтернативної освіти у вищі навчальні заклади з відмовою від умиртвіння тварин.*

Мета проекту – відмова від умиртвіння тварин при викладенні навчального матеріалу на біологічних факультетах вищих навчальних закладів України. З метою поглиблення знань студентів і одночасно мінімізації шкоди навколишньому середовищу пропонуємо застосовувати в навчальному процесі фрагменти відеозаписів поведінки тварин у природних умовах, фрагменти навчальних фільмів про препарування тварин, тематичні збірки цифрових зображень тварин, комплексні тести для контролю засвоєння знань студентами.

ПІДГОТОВКА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Кафедра веде інтенсивну роботу з підготовки наукових кадрів. За період існування кафедри захищені 13 докторських і більше 70 кандидатських дисертацій. Найближчим часом готуються до захисту ще 5 кандидатських дисертацій. У 2003–2004 навчальному році ведеться підготовка 7 аспірантів і 7 магістрів.

Завідувач кафедри є експертом Вищої атестаційної комісії а також членом Спеціалізованої вченої ради з захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальністю 03.00.16 – Екологія.

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ У НАУКОВІЙ РОБОТІ

Студенти – бакалаври, спеціалісти та магістри – під керівництвом викладачів кафедри та співробітники НДІ біології приймають активну участь у Міжнародних та загальнодержавних конференціях зоологічної та екологічної тематики.

Студенти старших курсів беруть участь у виконанні держбюджетних науково-дослідних робіт, проводять разом із викладачами кафедри польові дослідження та експериментальні роботи за спеціальностями та напрямком наукової роботи кафедри. Студенти виконують курсові та дипломні проекти – щорічно 20–25 дипломних робіт, та 40–50 курсових робіт.

На кафедрі щорічно відбуваються наукові студентські конференції на яких студенти доповідають результати своєї науково-дослідної роботи. Самостійно або в співробітництві з науковим керівником студенти щорічно роблять до 12 публікацій, та до 25–30 доповідей на конференціях різного рівня.

НАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ

Співробітники кафедри співпрацюють із дослідниками Московського та Санкт-Петербурзького державних університетів, Державного педагогічного університету (м. Москва), Інституту біології внутрішніх вод РАН (м. Борок), Інституту водних проблем РАН (м. Москва), Інституту проблем екології та еволюції ім. А. Н. Северцева (м. Москва), Інституту проблем екології рослин та тварин РАН (м. Єкатеринбург), Зоологічного інституту РАН (м. Санкт-Петербург), Гомельського державного університету (Білорусь), Відкритого університету (м. Мілтон Кінс, Великобританія), університета Карлсруе (Германія), Краковського та Варшавського університетів (Польща), Центра екологічних досліджень (м. Лейпциг, Германія), Управління охорони навколишнього середовища Канади.

Кафедра має освітні та наукові зв'язки з Інститутом проблем екології та природокористування НАН України (м. Дніпропетровськ), Інститутом зоології НАН України (м. Київ), з Харківським, Донецьким, Київським, Таврійським, Чернівецьким національними університетами, Запорізьким, Одеським державними університетами, Харківським сільськогосподарським університетом, Київським та Харківським педагогічними університетами, Криворізьким та Мелітопольським педагогічними інститутами, Карпатським біосферним заповідником, заповідниками Асканія-Нова, Карадазьким, Дніпровсько-Орільським і Українським степовим заповідниками, Орнітологічною станцією НАН України, Інститутом зоології АН Молдови, іншими науково-дослідними, природоохоронними та освітніми установами.

ЗМІСТ

Етапи становлення кафедри	3
Організатори наукових напрямків	4
Викладачі минулих років	9
Викладачі теперішнього часу	14
Навчальна та наукова база кафедри	18
Зоологічний музей	18
Присамарський міжнародний біосферний стаціонар	20
Біологічна станція	21
Віварій (зоолабораторія)	21
Фондові ентомологічні колекції	21
Навчальний процес	21
Місця роботи випускників	23
Видатні випускники	25
Наукова робота кафедри	31
Наукові школи	32
Перспективи діяльності кафедри	32
Підготовка науково-педагогічних кадрів	34
Участь студентів у науковій роботі	35
Наукові зв'язки	35
Зміст	36